

KÖNYVEK

PROGRESS AND RELIGION.
Christopher Dawson könyve.

Christopher Dawson, a nagynevű katolikus angol szociológus nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt „Európa születése” c. művében a történettudós viszi el az olvasót Európa születésének korába. „Haladás és válás” c. munkájában pedig bemutatja a mai Európa arcát és kialakulását. Könyvének alaptémáját egy mondatban így lehetne megfogalmazni: mi a vallás világtörténelmi szerepe?

Vezérlő eszmeként húzódik végig az emberi kultúrtörténelmen a transzcendentális racionalitás, a vallás problémája. Mert bár a kultúra kialakulásának lehetősége a környezettől, tájtól, fajtól függ és életképessége a benne rejlő eleven vitalitástól, — igazi mozgatója és irányítója mindig valamilyen vallás, mely bár ha álcázva jelentkezik is, minden „kultúrának a méhe”. (Durkheim.) A primitív ember döntő jelentőségű felismerése, a fölöttünk levő transzcendenstől való függés volt a kultúrfejlődés megindítója. A vallási vezetők, sámánok ugyanis — mint felsőbb rend — közvetlen kapcsolatban álltak az istenséggel, nekik tehát minden tudniok kellett, minden problémára felelniök. Megindult tehát a tuhomályos mitológián felülemelkedő haladás. A nép közé leszivárgó és ott hatni kezdő kultúra azonban meghozta az általános emelkedés megindulását, s ezzel együtt a sámánoknak papirenddé való átalakulását, mikor kapcsolat-kiépítő működésük már az egész társadalom ellenőrzése alá került. Ebben a korban tehát a vallási elem dominál az élet minden területén. A haladás azonban lassan megrekedt a rituális formákban, s a nagy fejlődés csak Kr. e. I. évezred elején indult meg. Körülbelül egyidőben alakultak ki a világvallások, vagy azok közvetlen elődei. Általános, mindegyikre jellemző tünet az egyéni érzelmeken és homályos mitológián felül emelkedő

univerzalitás és az Abszolút fogalmának, bár különféle formákban való meghatározása. Konfuce, Buddha, Plátó tanaiban realizálódik a túlvilág hite, s ezzel együtt a meginduló tudományos fejlődésbe vetett hit. Így lesznek e válsások papjai megalapítói az asztrológiának, matematikának, fizikának, melyek szintén a vallási tér tágulását tették lehetővé.

Egészen különleges módon fejlődött azonban a kis Izrael népének válása, mely ha el is tekintünk a kinyilatkoztatás tényétől, egész jellegében valami magasabbrendű, elvontabb, csakvallásit mutat. Logikai és időrendi következmény erre a kereszténység, mely legtökéletesebb megoldását adja az Isten és ember közti viszonyoknak, a Megváltó, mint Isten-ember személyében. Minden eddigi vallással együttjárt bizonyos társadalmi forma is; a kereszténység azonban tudatosítja is ezt, s az új társadalom alapjává az istenelőtti egyenlőségen alapuló egyházpolgárságot teszi. Keleten az államválás, a bizantinizmus megmerevedéshez és vitalitásának teljes elvesztéséhez vezette a kereszténységet. Nyugaton viszont az egész addigi ember teljes átformálásához és egy merőben új, de a régi tradíciókat is felhasználó, univerzális kultúra kialakulásához vezetett. A középkori Európa egyes népfajai teljes egységben fejlődtek, s az Egyház volt az egész nyugati kultúra szülőanyja és továbbfejlesztője. A középkor filozófiájában a természeti értékrendben megvan mindennek a maga helye; legfelül az Isten, majd az ember, mint összekötő kapocs a szellemi és anyagi világ között, s mindez a legszerveesebb egységben.

Ez az egységes kultúr-szellem azonban megbomlott a nemzeti törekvések feltámadásával, s a szekularizáló mozgalmak délen mint renaissance, északon mint reformáció jelentkeztek. A két egyidőben fellépő mozgalom azonban csak végső céljaiban volt azonos,

szellemében és végrehajtásában két merőben különböző irányzat. A renaissance a klasszikus tradíciókhoz való visszafordulás, a latinság megtisztítása minden barbárságtól. Északon hiányzott a kultúr-tradíciós alap, a reformáció tehát a kereszténységet igyekezett a nemzeti jellegnek megfelelően átalakítani. Míg a renaissance a szép, a művészetek győzelme, Luther mozgalma mint a „szellem parasztlázadása” jelentkezett. (Nietzsche.) „A renaissance a teremtő művészet géniusának és a platói metafizika matematikai idealizmusának fundamentális házassága.” A tudomány öncélúvá válik, az emberi szellem „felszabadul”, de a gondolkodást még sokáig áthatják a keresztény szellemi tradíciók, hiszen az egész kultúra ezen épült fel. Az első reakció a szétszakadásra a deisták minden metafizikától megfosztott „természetvallása”. Ez azonban helyet ad, illetőleg kiegészül az emberi nem állandó haladásának vallásával. Az emberiség végnélküli fejlődésének naiv hite lép a keresztény eljövendő tökéletes élet-hite helyébe. A XVIII. század gondolkodóinak és szociológusainak szemében az állandó haladás szükségszerű, s az ember eredendő jó-természetéből folyik. A racionalista optimizmus szerint mindennek forrása az ész, s így tökéletes, abszolút, mindent-irányító is csak ez lehet. Rousseau tanításában ez az optimizmus államellenes és teljes szabadságot hirdető felfogással bővül, s kirobantója, s mintegy szellemi atyja lesz a francia forradalomnak. Ugyanakkor a német pietisták, de különösen Hegel és Fichte transzcendentális idealizmust hirdetnek, vagyis szerintük az élet alapja már nem a pusztá ész, hanem az e fölé emelkedő megérzés, intuíció. Ez a három eszme az európai kultúrelvet vezérlője a XIX. század közepéig.

Ez a szellemi és politikai forradalom kapcsolódik a XVIII. század óta az ú. n. ipari forradalommal. Ami nem sikerült a kultúrának: az európai gazdaság meghódította az egész világot. Ezen a téren azonban csődöt mondott a liberális-haladás teóriája, hiszen a jogi egyenlőség mellé a legszélsősége-

sebb gazdasági egyenlőtlenség lépett. Ennek az elnyomásnak legnagyobb hatású ostromozója Marx Károly. Vele és kortársaival a romantikus idealizmus helyet ad a materializmusnak. Az ember önmagában nem érték, hanem csak mint a természet része, — reá is épűgy hatnak a vak természeti erők. Ez már nem az optimista haladás-látás, hanem a kegyetlen „bellum omnium contra omnes” világa. A többi világrész gazdasági függetlenítése pedig Európa gyengülését vonja maga után. Ehhez járul még a társadalmi degeneráció, mint a magas materiális civilizáció velejárója. Az igazi válság azonban mélyebben fekszik. „Európa nem materiális kultúrával összetartott tömegek hazája, hanem évezredek vallási tradíciókon felépülő spirituális társadalom.” Ez a közös vallási szellem élt tovább a középkor után a reformációban, s a XVIII. század idealistáiban egyaránt. A fizikai haladás óriási lehetőségei nyitak meg, de ugyanakkor a filozófiának napja leáldozott, s „minden, ami a matematika törvényein kívül esett, merőben egyéni rémlátás volt csak”. A materializmus pesszista determinizmusa szükségképpen az állandó körforgás elméletéhez vezet, szemben az állandó haladás keresztényi felfogásával. Az entropia elvén felépülő jövő igen sötét. A tudás nem boldogíthat, s nem elégítheti ki a szellemet, hiszen a világ véges, s a vég a matematika törvényei szerint be is fog következni. Nagy beismerése ez a vallás hiányának, mert a vallás nyújthat csak magyarázatot és vigasztalást a tragikus vég bekövetkezésekor.

Válságba került az európai kultúra, s válságának lényege az alapjától való eltávolodás. Az európai kultúra ugyanis kettős felépítésű: a kereszténységre épül fel a hagyományokra támaszkodó egész szellemi és materiális civilizáció. Európa válaszáton áll: vagy visszatér alapjához, vagy elpusztul egész kultúrája, a humanitás, a haladásba vetett hit, a vallás. Az emberiség jövője a kereszténység s az intellektuális tudományosság összműködésén nyugszik. Vallás nélkül ugyanis a tudás minden rosszra felhasználható,

tudás nélkül viszont megmerevedik a vallás. A valláshoz való visszatérés hozhatja csak meg az annyira 'szükséges társadalmi egységesítést, hiszen „az európai kultúra alapja a spirituális egységű társadalom”. Ehhez azonban szükséges az ismét egységes Egyház, mely mint a kultúra hivatott szervezője irányíthatja az emberiséget az igazi haladás útján. Ennek a haladásnak végső célja az erkölcsi és szellemi kiteljesedés.

Christopher Dawson könyvében tükröt tart a mai Európa elé: ime, ilyen vagy, s miért lettél ilyen, amilyen vagy. Válságba került egész kultúrád, léted, jövőd. A kivezető út csak egy lehet: vissza az alaphoz, ismét szervezsen beleilleszkedni a nyugati, keresztény szellemkörbe.

Bánrévy Gábor

MADELON, AZ EB. Szerb Antal *novelláskötete*. — (Révai-könyvtár, 1947.)

Másfél évtizeddel ezelőtt a Nyugatban Németh László bírálatot írt — keményen elítélőt — Szerb Antal Kölcsey-füzetéről. A bírálatot körülbelül ezekkel a szavakkal fejezte be: „Erre az emberre rá kell kiáltani, hogy ébredjen fel”. Mik voltak Németh László kifogásai? Szerinte Szerb Antal elvesztett a német irodalomtudomány útvesztőjében, átadta magát a szellemtörténet legszélsőségesebb és ugyanakkor legkétségesebb vívmányainak; — a Gundolf-iskola módszere elragadta és felfalta. A bírálat — úgy látszik — hatással volt az íróra: aki a „Gondolatok a könyvtárban” összegyűjtött tanulmányait elolvassa, éles és feltűnő különbséget lát a kötet első és második része között. Az elsőből — itt olvasható a Kölcsey-, a Yörösmarty-tanulmány és a preromantikáról szóló dolgozat — a német irodalomtudomány szó- és szemlélet-kincsében elmerülő, a valóságtól idegen szobatudózt látja (hangsúlyozni kell természetesen, hogy a tanulmányok tudományos eredményei vitathatatlanok, éppen megjelenésük idején sok elvi kérdést tisztáztak és bennük a magyar irodalomtudomány egyik leg-

jelentősebb szelleme jelentkezett, akinek izgató hatása a magyar irodalomtörténetírásra rendkívüli ösztönzéssel volt); a második részből egy könnyed, gúnyoros világfi jelenik meg előttünk, aki tréfálkozva, tiszteletlenül számol be olvasmányairól s szinte mellékesen, elszólásokban közli irodalomtudósi véleményét, ítéletét.

Ez az ellentét figyelhető meg novelláskötetében is, e kitűnő, de első-sorban tudós magatartású 'író „műhely-tanulmányaiban”. Az ifjúság idején filozopteri komolysággal közölte mondanivalóit, — a kötet bevezetőjét író Szentkuthy Miklós nyomatékosan figyelmeztet a „dr. phil.” pózára — s az író-eszmény, akit követett, a formában, stílusban, magatartásban legkeményebb művész, Conrad Ferdinand Meyer volt. Az 1925-ben írt „Zsarnok” szabályos Meyer-novella, minden értéke mellett is szinte már másolása a saját meyeri hangnak, módszernek, szemléletmódnak. Fejlődése során ez a feszesség, eltökéltség oldódik és lazul fel. Szerb Antal előtt kitarul kora nyugati irodalma, mindaz, amiről a „Hétköznapok és csodák” lapjain számolt be. Az önállóan tehetség, akinek a „Zsarnok”-ban megismertük, továbbra is ragaszkodik adatgyűjtő, „cédulázó” filozopteres magatartásához. Ahogy a harmincas évek elejétől sorra írja novelláit és regényeit, mindig az marad az érzésünk, hogy olvasmányainak hatása alatt ír. A gúnyszerűségében, játékos-tettetett nagyképűségében oly kedves „Pendragon-legenda” a Chesterton-hatásnak és a rózsakeresztesek körüli tudományos kutatásainak terméke, — az „Utas és holdvilág” személyes élményeit Cocteau „Les enfants terribles”-jének külsőségeivel és Kerényi Károly vallástörténeti kutatásainak eredményeivel keveri. — „A királyné nyakláncá” már bevallottan regényes szellemtörténet, Stefan Zweig regényes életrajzainak külső modorában. A „dr. Phil.” magatartása végig megmarad, csak a hang lesz könnyedebb, már-már pestiesebb, — a német szellemtörténet tanítványa megjárta filozopteri esetlenséggel, szinte a „Hétköznapok és

csodák"-hoz gyűjtött jegyzetek felhasználásával írja novelláit.

Ha téma szerint követjük ezeket a novellákat, legtöbbször alig emelhetünk ki többet, mint ugyanazt a tárcaötletet: a „dr. Phil.” ügyetlen a szerelem dolgaiban, a valóság mindig kegyetlenebb és természetesebb, mint mindaz, amit a valóságra ráaggat. Erről szól végső értelmében a „Madelon, az eb”, a „St. Cloudban egy kerti ünnepélyen”, a „Gondolatok a könyvtárban” és a „Cynthia”-töredék. Ez az apró mese felduzzasztva jelentkezik: irodalmi utalásokkal, afféle lábjegyzetekkel körülvéve, mindig valamelyik megcsodált angolszász mester modorát mímelve. Játék és valóság keveredik bennük, — de a valóság nagyon ösztövé, — ezt Szerb Antal is számos helyen bevallja; — a játékosság pedig erőltetettnek hat, másodkézből kapjuk, nem játékos, hanem mindössze gúnyoros kedélyből. A tiszteletlen modorú irodalomtudós, akinek kései tanulmányai megismertük és megszerettük, nem tagadja meg magát, — mindig és minden körülmények között, elszántan, ferasztóan tiszteletlen. Saját világát sem becsüli, csúfondárosan beszél, lekicsinylőn szereti kifigurázni tárgyát és önmagát, — de ugyanakkor nem tud elszakadni a tudósi kellekektől.

A kötet két novellájában érezzük egyedül a sajátos szerbantali magatartást: a „Szerelem a palackban” csúfondáros, irónikus, minden ízében mulatságos farce-ában és a kötetet záró „A herceg” című apokrif életrajzban. Ezekben feloldódik az intellektuális anyag, nem zavar többé, — bő és jó mesét kapunk, elegánsan és elmésen megfogalmazva, az író humora és rosszmájúsága elbűvöl. Olyan ez a két novella, mint két gazdagon színezett reneszánsz halandzsza-anekdota, — egy irónikus és művelt kedélyből, és nem egy „dr. Phil.” szobatudósi, a valóságba csak kitekintő magatartásából születtek. A kötet nyolc novellája közül sorrendben a két utolsó a „Szerelem a palackban” és „A herceg”. A folytatástól — a szépíró Szerb Antal teljes magáratálalásától — megfosztot-

tak a megírásuk után eltelt barbár esztendő, s így Szerb Antal ma elsősorban mint a modern magyar irodalomtudomány egyik legjelentősebb, legmélyebb távlatokat nyitó szelleme áll előttünk.

Thurzó Gábor

AZ ALKONY ÉVE. *Rónay György* regénye. — (Stúdió-kiadás.)

1943 májusában a dunaparti Negrescő-kávéház terraszán konyakot s jégbehűtött szódát rendel egy fiatal zongoraművész, Kende Gyula. Néhány percig egyedül üldögél, majd megérkezik Szabó Miklós, a lektor és kritikus, aki cikket kér Kendétől a megindítandó nemzedék-folyóirat, az Auróra számára. Negyedórát ha beszélgetnek, Szabó csakhamar elmegy. Kende utána néz, aztán föláll, s bemelegíti a mosdóba kezét mosni. Később az egyik asztalnál meglátja fiatalosága nagy szerelmét, Esztert, akit egy asszony, az öregező Adrienne kedvéért hagyott el hat évvel ezelőtt. Pár rövid oldal az egész, s máris premier plánban áll előttünk a regény minden jelentős szereplője. A remek első jelenet után kezdődhet a regény.

A történetet tulajdonképpen két szálból fonja az író. Az egyik Szabó Miklós undorító, becstelen története a gazdagság, hírnév és karrier felé (érdekes és jellemző adalék a kor kiadópolitikájához), a másik Kende Gyula tiszta és friss fiatalosságának tiltakozása és harca egy nálánál jóval idősebb asszony makacs és esztelen szerelme ellen, akit talán sohasem szeretett igazán. Küzd egy másik, régiebb, mégis hamarosan szertefoszló üde s igaznak érzett szerelmért, míg megnyugvást és békét nem talál egy másik lány, Babuka mellett.

Nyugtalan, örök-kereső, örvény lett kóválygó lelkek: muzsikusok, írók és színészek közt járunk. Szinte valamennyien tehetetlen rabjai az érzelmeknek és a körülményeknek: igazi gyermekei koruknak. Mintha valami időtlen és hatalmas hullámszóban sodródó állandóan, „mint akik csak szemlélik a világ gondtalan bol-

dogságát, de maguk nem vehetnek részt benne". Egyikük sem törekszik semmire, legfeljebb arra, hogy boldog legyen. Sokat beszélnek az „élet lehetlenségéről”, „viszonyaik kibogozhatatlanságáról”, s arról, hogy mennyivel szebb és jobb lenne, ha mindnyájan bátran élhetnék a maguk életét. „Csakhogy gyöngék vagyunk — vallja Kende —, s nem jutunk el csupán a vágyig és a homályos elhatározásig; állandóan várunk valakit, aki fölszabadítana, de ez a valaki vagy nem jön el soha, vagy pedig éppen csak ránkmosolyog, és máris tovatűnik.” Ezért aztán gyakran sívárnak és kilátástalanul üresnek érznek mindent, az egész életet. Nem találják a helyüket, kedvetlenül sodródnak társaságból társaságba, s meghökkenve kérdezik maguktól: miért vagyok itt, ahol vagyok, miért élek így, ahogy élek?

Van-e szabadulás, van-e kivezető út ebből az ellenállás nélkül sodródó, álmatag világból? Megnyugodhatnak-e valaha is ezek a hánykódó lelkek? Aligha. Adrienne az emlékekről próbál lemondani, minden meddő szenvedélyt ki akar tépni a szívéből, s a mindenkinek-mindent-megbocsátásba, a mindebe-belenyugvásba menekül. De a lemondás is új szenvedést szül, hiszen a megnyugvás üdvösségeért a szerelem üdvösségét kell feláldoznia. Szabó Miklós a hatalom, a hírnév és gazdagság embertelen és erkölcstelen útvesztőt választja. Egyedül Kende talál valamelyes megnyugvást egy szépnek s boldogítónak ígérkező tiszta szerelemben, de mögöttük is ott vigyorog már a vész és pusztulás alvilági réme, a háború. Mi lesz velük, hogyan élnek át a nagy földindulást, minderre talán megfelel majd a kiadó ígérte folytatás, az *Égő ravatal*. Most csak a szentágostoni gyönyörű gondolat, a „Nyugtalan a mi szívünk, míg Istenben meg nem nyugszik”, — az egyetlen válasz és megnyugtató. S ez egyúttal a regény — sajnos, kissé elmosódó — katolikus tanítása is. Jólesett volna, ha élesebben és hangsúlyozottabban csengene felénk ez az üzenet.

Az alkony éve egy hanyatló világ utolsó felvonása s egyben előhangja a készülő nagy tragédiának is. Az ország már rég háborúban áll, de a semlegességnek valami különös álomszerű hangulatában él. Az olvasót meglepi, sőt talán meg is botránkoztatja, hogy a regény hősei egészen úgy élnek, mintha még mindig béke volna. Koncertekre, összejövetelekre járnak, páratlanul népszerű a zene és a vers. A veszélyes kor jobbra csak egy-egy légiriadó alakjában nyúl be az életükbe. Elvesztett önmaguk s boldogságuk keresése, szenvedések s reményeik eltakarják előlük a vérpadra vonzolt haza vonaglásait, csak a regény utolsó jelenetében, az első bombatűz feketésvörösén világító tűzénél érinti meg őket egy eljövendő véres és tragikus hajnal sejtelme.

Nem ismerjük az író szándékait, nem tudjuk, milyen sorsot szánt hőseiknek. Lehet, hogy a folytatásban, az *Égő ravatal*-ban a veszély és az irtózat véres kalandjai feltárják majd előttük a közösség, a haza, az emberiség felé nyíló kapukat is. Az alkony évének hősei még nem beszélnek a korról, az író azonban vall róla. Vall azáltal, hogy olyanoknak rajzolja hőseit, mint amilyenek. Vall azáltal, hogy e hősök sorsának alakulásában az egész nemzet sorsát és végzetét villantja elénk, s a nemzeti öntudat és öneszmélés útjait vagy gátjait mutatja meg, mégpedig a maga módján, a maga mesterségének eszközeivel. Nem szónoklattal vagy vezércikkkel, hanem jellemzéssel. Egy kisebb igényű s szűkebb szemléletű író bizonyára teletűzdelte volna az alkony évét politikával, s szatira vagy vádirat lett volna a regényből. Rónay többet vállalt, és többet is adott: a teljes valóságot s a legigazibb irodalmat.

Rónay erősen lélektani érdeklődésű író. Jól ismeri az embereket, önfelgyelme s alapos lélektani felkészültsége megóvjaa a túlzásoktól. Irigylésre méltó egyensúlyérzékkel uralkodik anyagán. Korábbi regényeiben elő-előfordult, hogy a hős tételbe foglalta önmagát, helyzetét, érzelmeit, az író

aztán elkezdte magyarázni, illusztrálni ezt a tételt. Ma már túl van ezen is. Nem magyaráz, hanem azt teszi, ami mégiscsak legfőbb kötelessége a regényírónak: mesél, mégpedig oly nyugodt természetességgel, mint a népi mesemondók vagy a nagy magyar klasszikus regényírók. Ez a mese azonban tele van belső izgalommal, elfojtott titkokkal, ami a kiművelt, világos, eleven stílus állandó tömény feszültségében érezhető leginkább.

Egyet mégis őszintén sajnálunk. Azt, hogy Az alkony évéből hiányzanak a valóságnak és a képzeletnek azok a színes csodái, az az irracionális felé lendülő szárnyalás, az a sajátos álomszerű hangulat, az a finom, libegő, élményszerűen meleg líra, ami oly megejtő bőséggel ömlött előző regényében, a Fák és gyümölcsök-ben. Elfáradt talán, vagy kiszáradt, kiégett volna a lelkében valami? Nem hiszük, hiszen legújabb versei épp az ellenkezőjét mutatják. Másra gyanakszunk. Azt a nemzedéket, melyhez Rónay is tartozik, néhány évvel ezelőtt súlyos vádak és támadások érték s érik ma is. Szenvtelenséggel, epigonsággal vádolták meg őket, s azzal, hogy nem eléggé harcosak, nem forradalmárai sem az eseményeknek, sem a formának. A játék és a csoda kedvéért teljesen elszakadnak a társadalmi valóságoktól — hangzott a vád. A nemzedék egy új, belülről megújuló klasszicizmus igényével és kísérletével válaszolt, a klasszicizmusnak abban az értelmében, ahogyan azt Mátrai László a nemzedék folyóiratában, az Ezüstkorban meghatározta: „a klasszicizmus a tökéletességnek, a tartalom és forma szigorú összhangjának szigorú kultusza”. Ebben az új klasszicizmusban aztán — vagy nevezük új realizmusnak, mindegy; hiszen a klasszicizmus és realizmus elnevezései legtöbbször úgyis ugyanazt jelölik — nagyszerűen megfér egymás mellett társadalmi valóság és játék, elődök tisztelete és lázadás, realitás és álom. Épp Rónay előbb említett regénye, a Fák és gyümölcsök rá a legjobb bizonyíték. Most azonban — úgy-

látszik — nagyon reális akart lenni, s túllent az lett. Az alkony éve azonban így is meggyőző és szép írói munka. Sőtér István és Thurzó Gábor regényeivel egyetemben élénk bizonyítéka annak, hogy ez a fiatal írónemzedék nemcsak a lírában, hanem a regényírás terén is elérkezett a teljes értékű alkotásokhoz.

Iványi Sándor

KEVÉLYEK. Illés Endre elbeszélései. — (Franklin-kiadás.)

Ha tisztán akarjuk látni Illés Endre irodalmi jelentőségét s okát annak a hatásnak, melyet írásai a mai olvasóra gyakorolhatnak, az ő esetében is föl kell becslnünk azt a távolságot, amely a mai írók és művelt olvasók átlagtöbbségét az epika klasszikus hagyományainak útjától elválasztja. Ez a távolság, bár lassú történeti alakulás tágitgatta, nem időbeli, hiszen ma újra vannak írók s ha kevesen is, de egyre többen és egyre gazdagabb tehetségek, akik az epika érc törvényeinek örök időszerűségét vallják s válalhatják is, mivel az „általános emberit” újra élő valóságként tudják tapasztalni és ábrázolni s benne nem csupán üres közhelyre tapintanak. Ez a távolság nem időbeli tehát; a „modern” író világa emennél sokkal kisebb és veszélyesebb távolságra van azoktól az írói elvektől, amelyek az emberi kultúrálódás történetének minden szakaszában termékenynek és termékenyítőnek bizonyultak; ez a távolság nem több s nem kevesebb, mint a hangsúlyozottan individuális szellemnek az erkölcsitől, a humánnumtól való távolsága, mely éppen elegendő arra, hogy a szellemet, a maga száznolcvanfokos nap-éj fordulatával az „általános emberinek” ellenlábásává tegye. A végletesen egyéninek, az önmagára hagyatkozó, nem termékenyülő s nem termékenyítő szellemnek eltitkolhatatlan gögjét hirdetik az Illés-figurák; ezért „Kevélyek”.

Illés alakjai nem termékenyülnek s nem termékenyítenek; tudnak mindent, amit tudni akartak, tehát nem tapasztalnak és nem cselekszenek, legfeljebb játszanak a többi emberrel,

mert nem hisznek abban, hogy a tudás közölhető, hogy az ember tudásából vagy tudatlanságából megváltható; mély vonzalmaikat, erkölcsi szomjúságukat megtagadják vagy kíváncsisággal oltogatják, — a humánum rovására mindent kultúrává szellemítenek át. Humanitás talán csak „A párbaj” című írás szálnalmas, szorongó mellékalakjában él, a kis doktorban, aki az olvasóval együtt értetlenül nézi a párbajozó „kevélyeket”.

Mi ezeknek az írásoknak a témája? Egy-egy Illés-novellát tartalmával, tehát azzal, amit a szó mindennapos értelmében témának nevezünk, jellemezni nem lehet. Az író szántszándékkal megnehezíti az ilyen jellemzést, miért is próbálkozna vele az, akinek éppen az író szándékáról kell számot adnia. Minthogy nem kívánunk „impresszionista” beszámolót adni, nyomozunk tovább az írói szándék után. A kötet legterjedelmesebb írásának rövid és kimerítő tartalma a kritikus szemében a következő: — Egy pesti bérház világító udvarában egy öngyilkos nő hullája fekszik az összegyűlt szeméten. Fölötte áll az a férfi, aki ezzel a nővel valamikor „kísérletezett”, azaz, aki a férje volt. Gyűfákat gyűjt, „kíváncsian” nézi a testet s emlékezetében életre támasztja, hogy fölboncolhassa s megkereshesse „megfejtethetlen titkát”. Ennek az életre támasztásnak és élveboncolásnak, a régi „kísérletezéseknek”, tehát a tündöve-találgató mult és jelen közt hullámzó gondolatainak érzelgetése ez a történet, ez a „belső történet”. Ami történt és fejlődött valamikor, — az események, a mult — ebben a belső jelenben áll. A mult és jelen egymásra néznek; jellemalakulás, motiválás ebben a mozdulatlanóságban nincs és nem is lehet — minden determinált és ugyanakkor — paradox módon — a titkozatoság, a megfejtethetlenség lírájába burkolózik; a mult vaskövetkezetességgel idézte föl a jelent, amely most kérlelhetetlenül visszaidézi a multat, de a kérlelhetetlenségnek és a következetességnek a titka most sem táruul föl. A hőssel nem történik semmi, a hősből történik minden. Az emlé-

kezés azonban természetesen nem epikusán, hanem lírikusan „történik”, egyszerűen azért, mivel most történik. *A multidővel szerkesztett mondatokban ott rejtőzködik a jelen drámája.* Ezt a megállapítást ki kell emelnünk, mert úgy véljük, hogy itt találtuk meg az írói szándékot.

Az epika ideje a mult, a drámáé a jelen. Klasszikus műfajelméletünk és gyakorlatunk ezen a fontos belátáson alapszik. Aki olyan módszerekkel, mint Illés, a multban a jelen benyomásait ábrázolja, az voltaképpen azt éri el, hogy olvasójának a multban elmondott történésekről szabadon alkotható benyomásait a saját benyomásaival meghatározza, determinálja. Ezzel képzeletünket megfosztja attól, hogy szabadon, azaz teljesen birtokunkba vehessük az elénk tárt életet. Hogy élesebbé tegyük a megállapítást, úgyis fogalmazhatjuk, hogy a klasszikus értelemben fölfogott epikus *kiváltja* a hatást, azaz az olvasóra bízza, hogy a multat élményszerűen jelenné tegye, olvasás közben átélje, Illés Endre pedig *kimondja* a hatást, azt a hatást, amit története lírai alakjaira, azaz órá magára tesz. Előterben álló alakjai rezonőrök. Az olvasó tudomásul veszi, miképpen rezonálnak s így a képzelet és átélés szabadsága helyett csak annyi szerepe marad, hogy a rezonőroket, mint valami filozófiai téziseket a maga világnézetéhez mérve elfogadja vagy elvesse. Aki inkább művelt individualista, semmint humanista, az nyugodtan elfogadhatja azt a vilásképet, amit hirdetnek.

Illés Endre irodalmi jelentőségét következőleg két szempontból ajánlatos fölbecsülni. Az egyik műfaji szempont: epika, dráma, líra, és a rezonálás műfaja, az esszé, mind együttesen szolgáltatják az ő műfaját. A másik szempont világnézeti: aki figyelemmel kíséri szokatlanul elegáns, fordulatatos prózáját, mellyel alakjainak életét boncolja, az tisztába jöhet annak a szemléletnek minden előnyével és hátrányával, mely többek között azt hirdeti, hogy a szerelem sem egyéb, mint anatómia.

Rozgonyi Iván

LES REINS ET LES COEURS (A VE-
SÉK ÉS SZIVEK). *André Lesort*. —
(Plon kiadás, Páris. 1947.)

A gazdag francia irodalomnak egyik legkiválóbb terméke ez a közel 500 lapos regény. Nem is annyira sajátos, de nem egészen új szerkesztési módja miatt: a könyvben a polgári osztályhoz tartozó tizenhét személy, férfi, nő és gyermek, akit rokoni kötelék vagy közeli ismeretség kapcsol össze, mondja el egy-egy napját, sokszor ugyanazt az élményt különböző megvilágításban, néhány esztendő (1933—1935) közelségében. Ilyesmit már Thomas Rauca humoros regényében, Jules Romains nagy regényciklusában is kapunk — nálunk Márai is alkalmazta.

Ilyen mélyen azonban egyikük sem fogta meg az emberi lét örök magánosságát, illetve azt a kínzó-boldogító nosztalgiát, amit az egymást szerető emberek éreznek, mikor tökéletes egysülés lehetetlen élményére vágnak. A vesékben és szívekben csak az Isten tud olvasni a Biblia szerint, de azt hiszem, az író arra az örök konfliktusra is célzott a címben — erről sok szó esik a regényben —, ami a test és az érzés szerelmi élményét elválasztja egymástól. S az író nagyvonalúságára jellemző, hogy a magunkfajta kisemberek mindennapi élményeit tudja az emberi lét általános problémáivá avatni.

Viszont ezeknek az emberi sorsoknak az elemzése odavezet, ahová az egzisztencialista írók pesszimizmusa: az egyes naplólapok gondolatai úgy hatnak, mint az örök magánosságra ítélt ember kiszabadulási kísérletének roncsai.

Mindez sivár, kétségbeejtő volna, ha nem olyan író lelkén keresztül látnók e lelkeket, aki a szeretet olvasztólámpájával közeledik hozzájuk. Az író egy német „oflag”-ban kezdte regényét — tehát megelőzte az egzisztencialistákat —, a legrettenetesebb lelki magányban, de katolikus lélekkel élte át alakjait és francia földön, otthon fejezte be művét. Ez a lelkiület, mely távol áll a fölényeskedő humortól vagy a julesromainsi cinikus realizmustól,

megható egységbe és közelségbe hozza ezeket az embereket, mindenkiben megérezve, megvillantva az erkölcsi, szépség-, vallási érzék vagy más isteni szikra munkáját. De a sok egyenrangúan kisszerű kispolgár között kidomborodik az íróhoz legközelebb álló Michel Estienne alakja, aki hívő katolikus létére a legforrongóbb lélek a családi szövevényben, mert sorsa és természete, állandó küzdelemben sordorja önmagával és környezetével. Ez az egység, tisztaságra törekvő ember szerelme miatt bukik el vizsgáin és lesz parfümgyári hivatalnokká, de kisszerű helyzetében is igazi fausti léleknek érezzük. Ő körülötte folyik a regénynek különben egyetlen igazi drámai csomója: törekeny egészségű felesége, kinek az orvosok megtiltják, hogy második gyermeke legyen, inkább a halálos veszedelmet választja, mikor megtudja, hogy férje kielégületlenségében futó kaland mámorába zuhan. S a regény csakugyan a halálos szülés és a temetés élményével végződik, miután Beethoven V. szimfóniájának hallgatása alatt — egy másik materialista hallgató gondolatait is átéljük. — Michel átéli az emberi sors egész drámáját, a fátum érzésétől egészen a felülről érkező kegyelem kényeszerű, elsodró mámoráig.

Nem olyan értelemben katolikus regény ez tehát, mint Mauriacé vagy Bernanosé, hanem úgy, hogy ezt a könyvet csakis egy katolikus író írhatta meg. Hiányzik belőle a rideg fölény, bár a francia hagyományos elemzőművészet is újra remeket produkált itt. Gabriel Marcel, aki először írt a könyvhöz, kifogásolja ugyan a könnyen nyújtható szerkesztést és bízik abban, hogy a regényíró technikája még fejlődni fog, de hozzát teszi: „Mindenesetre merem állítani, hogy az újabb regényírók között senkit sem tudok, akinek tágabb hitelt lehet és kell nyújtanunk”.

Ilyen kezdet után csakugyan nagystílusú folytatás következhet és figyelniünk kell ezután is André Lesort nevére.

Eckhardt Sándor

A POLGÁR NYOMÁBAN. Lukács György tanulmánya. — (Anonymus. 1947.)

„Thomas Mannt, a költőt és politikust műve szemszögéből fogjuk értelmezni és nem fordítva, ahogyan szokták.” Ez a célkitűzés, de már előbb maga a cím azt sejtették, hogy írói arcképet kapunk ebben a tanulmányban. Csalódtunk várakozásunkban. Lukács György bemutatta nekünk Thomas Mannt, a politikust és nemzetnevelőt, de emellett egészen elsikkadt Thomas Mann, a költő. S ez természetes. Ilyen kifinomult és sokrétű művet nem lehet egyetlen elvből felfejteni. Különösen akkor nem, ha nem az író legjellemzőbb vonásából indulunk ki. Kétségtelen, hogy Thomas Mann polgár, öntudatos polgár. De nemcsak polgár, ennél sokkal több. Elsősorban mély és gazdag egyéniség, s mindenesetre ez a legmélyebb gyökere az alkotásnak. Lukács György ennek az egyéniségnek csak egyik, kifelé irányuló, de nem legmélyebb és legalapvetőbb oldalát vette tudomásul.

Természetesen igaz az a megállapítása, hogy Thomas Mann „a polgári létet”, a „német polgárság egy-egy fejlődési állomását ragadja meg és rögzíti meg”. De ez nem „egy már ideológiakusan kiérett probléma” megformálása, hanem belülről megélt művészi ábrázolása a teljes életnek. „A német polgár belső problematikáját” azért igyekezett olyan gyökeresen megragadni, hogy „a polgár léteben és tudatában rejlő ellentmondások automatizmusában meglássa a továbbfejlődés irányát” — mondja Lukács György. Ez az állítás már nem látszik egészen megnyugtatónak. Igaz, hogy gyökereikben ragadta meg és ábrázolta ezeket az ellentmondásokat és problémákat, tisztán látta és leírta a hanyatlás, a dekadencia folyamatát — tehát *ábrázolt* és nem programot próbált adni —, de *teljes* életműve azt mutatja, hogy magasrendű humanizmusa éppen nem találta meg a kibontakozás lehetőségét. S úgy gondolom, ezért választotta azt az utat, amit Kerényi

így jellemez egy hozzá intézett levelében: a mitoszról a csoda-elbeszélésen keresztül a polgári történetig bontakozó regényírás most, csúcspontján, visszatér ősforrásához — hazatér, mint Thomas Mann maga mondta. S éppen itt van a József-tetralógia jelentősége, melyet Lukács György méltatlanul elhanyagolt. Szinte az a benyomásunk, azért, mert nem egészen illett bele az író fejlődéséről a priori kialakított elképzelésébe. Pedig Thomas Mann éppen itt próbálja megoldani problémáit és összeegyeztetni azokat a végletes ellentéteket, melyekhez előbbi műveiben eljutott ugyan, de melyeket megoldani még nem tudott.

A szociológiai szempontú vizsgálat igen kitűnő *alapvetés* lehet sokrétű és szerteágazó irodalmi megállapításokhoz. Lukács György e tanulmányában azonban nem vezet túl az alapvetésen; a felépítménnyel, a lényeggel adósunk marad. Csak mellékmondatokban, mellékes kijelentésekben buvik meg egy-egy célzás Thomas Mann csodálatosan áradó elbeszélő modoráról, finom és bölcs íróniájáról, virtuózan kicsiszolt nyelvről és formáiról a Buddenbrookstól a József-tetralógia mitikus és mitoszba vesző formáig.

A tanulmányíró elvi és módszeres kijelentései sem fedik mindig tökéletesen gyakorlati eljárását, hézag, sőt ellentmondás van közöttük. Például elyben nem tartja elfogadhatóknak az íróknak önmagukról tett kijelentéseit s mégis felhasználja őket; vagy a bevezetésben idézett kijelentése ellenére többször is a művön kívüli szempontokkal alapozza meg értelmezését.

A tanulmány fordítása nem méltó sem az íróhoz, sem a munkához. Kínos magyartalanságok, alig érthetően fogalmazott részletek és gondolatmenetek vetnek gátat a megértés elé. Értelmetlen már a kétféle cím is (a fedőlapon *Thomas Mann*, a belső címlapon pedig *A polgár nyomában*. A hetven éves *Thomas Mann*). Vagy ez már a kiadó gondatlansága volt?

Divald István